

דיני ממונות בארבע חומשים

בצלם אלוקים עשה את האדם, המחויבות כלפי הזולת היא מכח צלם האלוקים שבו, הופעה בעלת ערך התובעת את קיומה וזכויותיה. והתעלמות ממנה, היא התעלמות מהופעה האלוהית התובעת שהיא מייצגת. 'רק אין יראת אלוקים במקום הזה והרגוני'. וכשם שמחוייב האדם לשמור שלא לפגוע בזכויות הזולת בגופו, כך גם ממונו הוא חלק מאישיותו, שהם הדברים שהוא רוכש להבטיח את קיומו.

עוד יתכן, שנוכחות הקב"ה כבורא אחד, מחייבת ייעוד אחד לכל העולם, ומכיון שכך העולם כולו צריך לפעול כיחידה אחת מאורגנת, וזה יתקיים רק על ידי צדק ומשפט אחד לכולם, ושיהיה אדון אחד שופט כל הארץ, שאינו מרשה שאחד מבאי העולם ישלול את חייו או את זכויותיו ורכושו של אחר מבאי העולם.

ביתר עומק נובעת תחושה זו מנוכחותו העצמית של האדם ותביעת הצדק על קיומו, שעוצמתה מיוסדת על הכרתו הפנימית בבורא שהוא המעניק ערך לעצמיותו, ומכך שגם לזולת יש נוכחות ותביעת צדק על קיומו הוא שגם הוא צלם אלוקים, ואין לו זכות לפרוץ את גבולות תחום הזולת.

וכל אלו המשפטים אין צורך לכתוב בתורה בפירוש, 'סברא היא למה לי קרא', כיון שהם

דיני ממונות ומשפטים, היה מקום לומר לכאורה, שעניינים אלו אינם אמורים להיות בכלל נושא בתורת האלוקים מן השמים, אלא הם רק סדרי חיים אנושיים, שהבריות צריכות לקבוע להן למען הסדר הטוב למנוע ריבים ומלחמות. אולם מכך שהתורה שמה לפני בני ישראל את המשפטים, אנו נוכחים לדעת כי כן רצון ה' שהאדם יתנהל על פי צדק ומשפט זה שבתורה, ואלו הם חוקים אלוקיים, כלומר שהצדק הוא מהותי, ולא רק סידורים אנושיים פנימיים.

וכשנתבונן נבחין שמעורבות הקב"ה בדיני ממונות, ניתנה בכמה שלבים, כל חומש נוסף שלב. וכמו שנבאר: השלב הראשון הוא חיצוני לסדרי התורה, והוא כאמור מה שבני האדם קבעו לעצמם חוקים וגבולות, למען הסדר הטוב, שאין בהם בהכרח רעיון מהותי של צדק ומשפט, אלא חוקי סדר.

צדקה ומשפט – דרך ה' – בראשית

השלב הראשון של חיובי הממון שבתורה, הם צדקה והמשפט הבסיסיים ויסודם בנוכחות האלוקים אשר ברא את הכל, ומכח זה ישנה מחוייבות יסודית, 'דרך ה' לעשות צדקה ומשפט' שיסודו בזכויות האדם על נפשו, 'כי

הזה, והרגוני על דבר אשתי'. כלומר מאחר שיש כאן יצרים, וכיון שאין יראת אלוקים, אזי המוסר הוא רגש וולונטרי בלבד, ואין הוא דבר שיעמוד מול הפיתוי.

ועוד שהצו האלוקי מעמיד את הדברים בגדרי הלכה באופן חד וברור, מה שאין כן המצפון ורגשות החמלה הם כלליים, והאדם עלול להגמיש אותם לפי נטיותיו הרגעיות.

כל החיובים הללו הם חיובים בגדר 'ממוני גבך', כגון מלוה וחוב מכר ושכר פעולה, שאינם כתובים בתורה שבכתב, ולכאורה הם נכללים בצדקה ומשפט של בני נח.

התורה שבכתב גם אינה באה לפתור את שאלת הגבולות והתיחומים בין אדם לחברו, אלא מניחה זאת להכרעת סברת החכמים אשר בארץ, (וגם אלו הם 'תורה' כמו שנתבאר לעיל).

המשפטים – אף אלו מסיני – שמות

רבים מדיני הממונות כתובים בפירוש, כהלכות הנזיקין והשומרים. והחידוש בזה הוא עצם זה שחיובים אלו נובעים מצד המקור השמימי של ה'צדק הגבוה', המחדשת תוספת חוב ממון, וכלן חלה בהם 'חובת תשלום' הנקרא בש"ס 'מלווה הכתובה בתורה'. הצדק השמימי שחל על בני ישראל בעמדם בהר סיני, יצר חובת גברא של "תשלום", והם כ"ד אבות נזיקין שמשלמים ממיטב, תשלומי 'מיטב' משקפים מציאות של חיוב מוחלט, המושת על האדם כחיוב עצמי. התורה לא באה לחדש שמזיק צריך לשלם, אלא לחדש שתשלום זה הוא חובת התורה.

קיימים בנפש באופן טבעי, הרגשת חובתן ומוסריותן נמצאת בנפש האדם, מעצם היותו צלם אלוקים, הוא מרגיש בנפשו את תביעת המשפט לנהוג בצדק, ושיש זכויות לכל אדם על גופו ועל ממונו, ומצפונו מחייבו שלא לפגוע בזולת, בגופו ובממונו ובזכויותיו.

הציווי האלוקי שבתורה בא רק לצוות ולחייב את האדם בהם, וכן לקבוע את גדריהם, אך אין יסוד הדברים מחודש לאדם. וכן מצוות הצדקה מושרשות בנפש האדם ברגשות החמלה שבו, שתובע ממנו להתייחס לצלם האלוקים של הזולת ולהיות איכפתי לצרכיו. (זהו מרחב נוסף של תביעה של 'צדקה', לתת ערך וכבוד לזולת, ולצאת מגדר העצמי לעברו, שאף שאין בזה חוב אבל יש בזה צדק - צדקה).

ואף שגם באומות העולם הכופרים יש צדקה ומשפט, הם באים מצד רצון לסדר מדיני, או רגשות מצפון וחמלה אנושיים. אולם חובת התורה לקיים זאת משום חובת הציווי האלוקי, ולעורר את רגשי הצלם אלוקים, וצורת הקיום הנכונה היא כמבואר ברמב"ם לגבי בני נח, לקיימם מצד ציווי ה' אשר מחייב לנהוג במשפט וצדק הטבעי המושרש בנפש, וכן לעורר בנפשו רגשי החמלה על הנצרכים, ולתת להם משלו. ולא להיות כסדום ועמורה שמתעלמים מהעניים.

ומעלה יש בקיום מסגרת הצו האלוקי מלבד שהיא מחייבת את האדם בכל מצב, אפילו כאשר אינו בכושר לשפוט את הדברים, ואינו עירני לצרכי הזולת. ובפרט שמעמיד בקרבו יסוד איתן מול פיתויי היצר, וכמו שכתוב שאמר אברהם ('מרא דשמעתתא' של 'ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט') לאבימלך (בראשית כ, יא) 'רק אין יראת אלוקים במקום

ומצוות, (מה שאין כן כשחייב ממון לחבירו, אף שהאלוקים מחייבו לסדר חובותיו מול חבירו, החבר האנושי הוא התובע), כי התביעה האלוקית מהאדם היא ללא גבול. ולכאורה גם מי שאין לו תפילין, ילך אחריהם עד מדי.

תביעת גר שמת – במדבר

למעלה מזה היא מי שנשבע לגר שאין לו יורשים ומת, שכאן תשלומי הכפרה כבר עוברים לכהן, וזה מדריגה יותר רמה של מעורבות אלוקית בתביעה הממונית, שבויקרא האלוקים תובע אותו לשלם לנגזל, וכאן בספר במדבר, האלוקים נכנס כביכול לרשותו של הנגזל ותובע אותו כעומד במקומו.

ככתוב בפרשת נשא (במדבר ה, ח) "ואם אין לאיש גאל להשיב האשם אליו האשם המושב לה' לכהן מלבד איל הכפרים אשר יכפר בו עליו". ופירושו במשנה: (בבא קמא קי, א) 'הגוזל את הגר ונשבע לו ומת הרי זה משלם קרן וחומש לכהנים ואשם למזבח, שנאמר ואם אין לאיש גואל להשיב האשם אליו האשם המושב לה' לכהן מלבד איל הכפורים אשר יכפר בו עליו'.

דין זה נאמר לאחר פרשת המחנות, כאשר ה' בא לשכון בקרב מחנה ישראל, אזי גם חיוב הממונות הוא עניין שהאלוקים מגלה את מעורבותו, שכל שאין יורשים, הוא נעמד כתובע מול הגזלן ולא מוותר על הממון עד שישולם, והכסף מופנה לאנשי האלוקים הכהנים. (בדומה למעורבות הקב"ה המתוארת באותה פרשה, נשא, בדין ודברים שבין איש לאשתו שבעלה מקנא לה).

זאת אומרת שלמרות ש'ממוני גבך' (מלווה, שכר שכיר, תשלומי מכר וכדו'), זה יותר של התובע, אבל דווקא בגלל זה אין חיוב עליון שבא לחייב את הנתבע.

ויש חידוש בכל אחד מאבות הנזיקין, שנחשב כמזיק, והוא 'חייב בעצם' משום שהתוצאה מיוחסת אליו. ובכלל זה הגנב והגזלן שדיני המשפטים הוסיפו בהם גדרי חיוב. וכמו כן ארבעה שומרים, שהתורה מחדשת חיוב מיוחד מתוך יצירת יחס רשות שהם 'שלו' לענייני אחריות. ובמקומו הרחבנו בעז"ה לגבי כל אחת מהנקודות האלו.

חיוב ממון בכפרה – ויקרא

בחומש ויקרא יש סוג נוסף של חיובי ממון, והוא התשלומין של שבועת הפקדון, פקדון או גזל או עושק או תשומת יד, שנשבע עליו ובא להודות, הרי הוא חייב לשלם לו בתוספת חומש, וכמו כן חייב להשיב לו אפילו עד מדי. כמו ששינינו במשנה (בבא קמא קג, א) 'הגוזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו יוליכנו אחריו למדי לא יתן לא לבנו ולא לשלוחו אבל נותן לשליח בית דין ואם מת יחזיר ליורשיו'.

והביאור הוא משום שעל ידי השבועה הוא קורא לבעל דינו 'אל האלוקים', וכאשר בעל דינו נשבע הוא נעשה חייב לאלוקים אשר מתערב ותובע את הממון בשם התובע, ולכן גם תשלום הקרן הוא כפרה, מלבד החטא של שבועת השקר, הממון עצמו נעשה כפרה, וחידוש דין יש בדבר שהגזלן שנשבע חייב ללכת עד למדי. כי חובת הכפרה היא חובה עצמית אישית שלו כמו דיני איסורים

נוקי ממון

